

DUPKA GYÖRGY

„ÉN ISTENEM, A KERESZTET VÁLLAINKRÓL VEDD LE!”

TRAGIKUS SORSÚ KÁRPÁTALJAI GULAG-ELÍTÉLTEK,
MÁRTÍROK PANTEONJA (ADATTÁRA), 1944–1970

X. rész

„Igazán csak azok halnak meg, akiket elfelednek.”

11. MERÉNYLETEK, LINCSELÉSEK, BÖRTÖNHALÁL

11.1. MOSZKVÁBÓL LEVEZÉNYELT MERÉNYLET

Romzsa Tódor (1911–1947), a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspöke NKVD-merénylet áldozata lett. A „bezpeka” pribékjei 1947. október 27-én sikertelen merényletet követtek el Lavki község határában Romzsa Tódor görögkatolikus püspök ellen. A megghiúsult merénylet után 5 nappal, november 1-jén a főpásztort munkácsi kórházi ágyán megmérgezték. Halálának híre megrendítette egész Kárpátalját.¹

Eddig a leghitelesebb történelmi portrét **Puskás László**² atya rajzolta meg a mártír püspök életéről, hitvallásáról és vértanúhaláláról.³ Azonban a püspök presszionálásáról és az ellene elkövetett merényletről még mindig újabb levéltári anyagok és visszaemlékezések kerülnek napvilágra.

Milyen méreggel és hogyan ölték meg? Ki volt a felbujtó és végrehajtó? Hogy miként szabadultak meg püspöktől, arról **Pavel Szudoplatov** küldött írásos jelentést a Szovjetunió Kommunista Pártja XIII. kongresszusának:

¹ Romzsa Tódor (1911–1947) püspököt 2001. június 27-én az Ukrajnába látogató II. János Pál pápa boldoggá avatta.

² Puskás László (1941) a Lembergi (Lviv) Művészeti Akadémián szerzett festőművészi diplomát 1965-ben. 1993-ban pappá szentelték, majd a munkácsi görögkatolikus egyházmegye papja, a *Communio* c. folyóirat ukrán szekciójának főszerkesztője.

³ Romzsa Tódor püspök hitvallása és vértanúhalála. Készült PUSKÁS LÁSZLÓ atya boldoggá avatási életrajzi anyagai nyomán. Ukránról magyarra fordította és szerkesztette R. BULECZA ROZÁLIA. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2000.

Romzsa Tódor püspök és emlékkönyve; Pavel Szudoplatov NKVD-tábornok, a halálos merénylet koordinátora. A szerző gyűjtése.

„Az SZKP KB politikai bizottsága tagjának, az Ukrainai KP KB első titkárának, Nyikita Hruscsovnak az utasítására, az USZSZK Állambiztonsági Hivatala által kidolgozott és Hruscsov által jóváhagyott terv szerint Munkács városában megtörtént Romzsának, a görögkatolikus egyház vezetőjének megsemmisítése, aki erőlesen tiltakozott a görögkatolikusok pravoszláv csatlakozása ellen”.⁴ **Pavel Szudoplatov**, az SZSZKSZ Állambiztonsági Hivatal 4. felderítési-diverziós vezetőségének parancsnoka 1998-ban oroszul megjelent emlékiratában a gyilkosság megszervezésével részletesebben foglalkozik.⁵ Ebből idézünk: „Hruscsov Sztálinhoz fordult azzal a kérdéssel, hogy engedélyezze számára a teljes egyházi vezetés titkos likvidálását Ungváron”. Mint írja: „Sztálin egyetértett Hruscsov javaslatával, miszerint eljött az ideje a vatikáni terrorista fészek megsemmisítésének Ungváron.” A Romzsa Tódor püspök ellen elkövetett gyilkos merénylet kitervelésében sokan vettek részt. A lista élén **Sztálin**, **Hruscsov** szovjet vezetők és **Abakumov**, **Szavcsenko**, **Szudoplatov**, **Majranovszkij** KGB-végrehajtók álltak. Őket a munkácsi járási milícia terroristaellenes különítményének tagjai, a megyei és a járási vezetőség illetékes szervei, a munkácsi kórház főorvosa, a beépített munkácsi szanitárka/ápolónő és mások követték.

⁴ Moszkovszkije Novosztyi, 1992., VIII. 02., 31. sz., 10. p.

⁵ SZUDOPLATOV PAVEL: *Szpecoperaciji. Ljubjanka i Kreml. 1930-1950 roki.* Moszkva, Olm-Pres, 1998., 412-414.

*A meggyilkolt Romzsa Tódor püspök a felravatalozott koporsóban.
A szerző gyűjtése.*

A hatalom félt a tiltakozók tömegtüntetésétől, ezért **Agafonov** egyházi megbízott **Chira Sándor** (1887–1983) kanonokot arra akarta rávenni, hogy a püspököt másnap az éjszaka folyamán temessék el. A kanonok (egyben titkos püspök) ezt a javaslatot elvetette. A püspök temetésének napját 1947. november 4-re, 9-11 óra közé tűzte ki.

A temetés napja Kárpátalja számára emlékezetes volt. A hatalom az Ungvár felé vezető közúton és vasúton leállított minden forgalmat, így akarták megakadályozni, hogy a hívek a távoli településekről eljussanak a temetésre. Ennek ellenére 30 ezren vesznek részt a főpásztor temetésén. Romzsa Tódor püspököt az ungvári görögkatolikus székesegyház kriptájában helyezték örök nyugalomra.

A püspök meggyilkolása után a tettesek bűnbakot kerestek, és igyekeztek minden nyomot eltüntetni. A bűnbakot **Manajló Mária Teofilia**⁶ O.S.B.M. (Ungvár, 1920. március 28. – Ungvár, ?), a munkácsi kórház sebészeti osztályának a személyzetért felelős nővére személyében találták meg, aki szemtanúja volt Romzsa Tódor galád módon kitervelt meggyilkolásának. A tettesek igyekeztek őt, mint a bűncselekmény koronatanúját, izolálni. 1948. január 28-án letartóztatták szovjetellenes irodalom terjesztése vádjával.

⁶ BENDÁSZ ISTVÁN–BENDÁSZ DÁNIEL, 1994., 113-114.

Kijevbe szállították, ahol 6 hónapon át próbálták eredménytelenül rábizonyítani, hogy részt vett Romzsa püspök meggyilkolásában. A Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériuma Különbizottságának 1948. augusztus 21-i ítélete szerint, az USZSZK Büntetőtörvénykönyve 20-54-1. „a” és az 54. paragrafus 10. cikkely első része alapján 10 év munkatáborra, 5 év jogfosztásra és vagyonelkobzásra elítélték. Betegen került a Mordvin ASZSZK egyik lágerének kórházába. 1955-ben tért haza Ungvárra, mint nyugdíjas ápolónőt 1989 áprilisában rehabilitálták.

1995-től napirenden volt Romzsa püspök boldoggá avatási eljárásának kezdeményezése az egyházmegyében. A dokumentációt 1997. október 7-én adták át az illetékes Kongregációnak Rómában. 2001. április 24-én a Vatikánban, a Szenttéavatási Kongregáció dekrétuma alapján Romzsa Tódort, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye mártír püspökét II. János Pál pápa boldoggá nyilvánította.⁷ A boldoggá avatási szertartásra a pápa ukrainai látogatása alkalmával került sor.

*Az egykori GULAG-rab: Manajló Mária Teofilia nővér.
Boldog Romzsa Tódor püspök újratemetése Ungváron. A szerző gyűjtése.*

Romzsa Tódor maradványait, az ereklyéket 2003. június 26–28-án helyezték el ünnepélyesen Ungváron, a székesegyház Szent Kereszt mellékoltárában.

⁷ Az ungvári székesegyház falán emléktábla őrzi a mártír püspök emlékét. Az ungvári papi szeminárium Romzsa Tódor püspök nevét viseli. Az egykori tragédia színhelyén 1993-ban felállított emlékmű hirdeti az elmúlt rendszer kegyetlenségét. 2001. március 24-én Lakiteleken avatták fel Romzsa Tódor szobrát.

Az egykori tragédia színhelyén, Lóka (Lavki) község határában 1993 novemberében emlékművet állítottak fel, s az ungvári székesegyház falán is tábla őrzi a mártír püspök emlékét. A felépült ungvári teológiai akadémia Romzsa Tódor püspök nevét vette fel.

11.2. LINCSELÉSEK, KIVÉGZÉSEK

1944. október végén Kárpátalján elcsitultak a harcok, megjelentek az új rend önjelölt bajnokai, a partizánok, milicisták és komisszárok, akik hozzáálltak az önbíráskodásokhoz. Ennek következtében helyben koncoltak fel becsületes magyar embereket, amiről egészen a közelmúltig keveset tudunk. Nyilvánosan senki sem emlegette a történeteket, csak hozzátartozóik szívében élt az áldozatok emléke. Hivatalos okirat nem készült kivégzésükről, bírósági ítélet nélkül küldték őket a halálba. Ezeknek a névtelen áldozatoknak a sírjai sem ismertek, legfeljebb hozzátartozóik találgathatják, hol vannak elhantolva, melyik kárpátaljai folyó nyelte el tetemüket. Nevük nem volt rajta a háborús bűnösök jegyzékén, a levéltárak ilyen iratokat nem őriznek.

A lincselések, kivégzések áldozatainak emlékkönyvei

Az 1944 novemberében végrehajtott egyik retorzió hátteréről a hozzátartozók mertek levélben tanúságot tenni: „... *Legyenek olyan szívesek*

felvilágosítást adni, kihez kell fordulnom a nagyapám és két nagybácsim, 1944 novemberében, meggyilkolásuk ügyében.

Sófalván (Danilove) laktak. Nagyapa a Sándorfalvi Sós-kútnak volt a felügyelője. Apáczy Károly 70 éves. Fia Apáczy Károly a falu jegyzője, akkor 50 év körüli és kisebbik fia Apáczy Dezső 38 éves volt. A falubeliek elhurcolták vasárnap este a községházára és hétfőn este ölték meg. Két hét múlva talált rájuk egy pásztorfiú a hegyalján. A gyilkosok közül még hárman élnek. Édesapám eltemette őket, de sírjukhoz csak három éve, hogy merünk járni. Szerettük volna a Budapesten élő nagybácsimmal a sírokat csak körül cémentelni, de akkor még a párttitkárságon is voltam – nem engedélyezték, mert azt mondták: „Ellenségek voltak – magyarok!”

Most szintén kértünk a falu vezetőitől csak egy kis cémentet – ismét elutasítottak. Nem akarunk semmi mást, csak hogy emberekhez méltó sírmentet tehesünk..., hogy miért nem lehet egy egyszerű emlék, amikor a jón kívül semmi rosszat nem tettek, csak annyi volt a bűnük, hogy magyarok.” (G.H.J.) Huszt, 1990.11.9.⁸

A megtorlás napjait a nagydobronyaiak is átélték. Erről az egyik szemtanú, **Hídi András**, aki 1902-ben született, hozzánk küldött levelében így emlékezik: *„Az orosz katonák 1944. október 26-án este 9 órakor jöttek be. Én a szélső házban laktam a falu végén, a testvérem szintén, velünk szemben. Másnap a testvérem fia 2 csikót vitt legelni az erdőhöz. Még nem ért oda, 2 partizán lovas, az egyik a testvérem fiát fejen lőtte, 2 nap múlva engedték eltemetni...”*⁹

A munkácsi **Geczó Jenő** 1991. március 10-én kelt levelében közli, hogy nevetleni sógorát, **Kaliska Gyulát** (1893), a Munkácsi Királyi Gimnázium tanítóját 1944 őszén tartóztatták le, és ítélet nélkül végezték ki ismeretlen helyen.¹⁰

Az ugocsai Akliegyen **Bücs István** elfogott gazdálkodót a szovjet katonák agyonlőtték. A tiszabökényi **Fülöp György** (1926) a háromnapos munkára indított menetből megszökött, apja szénapadlásán lőtték agyon az NKVD tisztjei.

Sivadó János¹¹ tornyospálcai görögkatolikus lelkész 1991. február 26-án címünkre eljuttatott leveléből tudtuk meg, hogy **dr. Ortutay Elemér**

⁸ „Sötét napok jöttek...” *Koncepciók perek magyar elitélteinek emlékkönyve, 1944–1955.* DUPKA GYÖRGY közreadásában. Intermix Kiadó, Budapest–Ungvár, 1993.114. <https://mek.oszk.hu/23600/23610/23610.pdf>

⁹ U. o. 115. <https://mek.oszk.hu/23600/23610/23610.pdf>

¹⁰ U. o. 115. <https://mek.oszk.hu/23600/23610/23610.pdf>

¹¹ SZEPB-archívum, Sivadó János levele, 1991. február 26. A levél melléklete 75 hadifogoly adatait tartalmazza: név, születési hely és idő, lakhely, fogságba esés helye és időpontja, hozzátartozók. Lásd még: Halottaink 1944–1959. <https://mek.oszk.hu/13900/13956/13956.pdf>

görögkatolikus teológiai tanár ugyanazon év február elején Benében tartózkodott. Ott egy 60 év körüli benei férfi (**Holozsi Károly**) elmondta neki, hogy évek óta őriz egy könyvecskét, amit egy volt lelkiatya, **Galambos József** benei római katolikus plébános adott át neki azzal a kéréssel, hogy juttassa el a benei híd helyreállításán dolgozó, illetve egy itteni uradalmi istállóban tartott 75 magyar és 2 német hadifogoly hozzátartozóinak. A könyvecske a Homok–Szürte–Gálóc–Csap–Sátoraljaújhely–Bajánháza–Nagykapos–Bodrog vonalon 1944. november 20. – december 2. között szovjet fogságba esett hadifoglyok adatait tartalmazta.

Az akkor 9 éves **Holozsi Károly** az örök pálinkával való megvesztegetése árán hordta ki a noteszlapokra írt adatokat. A tornyospálcai lelkész közölte azt is, hogy ezeket a hadifoglyokat 1945 februárjában Huszt irányába, ismeretlen helyre vitték. 1944 szilveszter éjszakáján közülük hárman szökni próbáltak, de elfogták őket, és „az orosz örök vasvillával halálra szurkálták” mindhármost; a helybeliek a közeli zsidó temetőben hantolták el őket. Holozsi, a 9 éves benei gyerek „lopott szenteltvízzel szentelte meg a három hősi halott sírhantját”. Később, felnőtt férfiként „összegyűjtött 5–6000 rubelt, hogy emlékművet állítson ezeknek a hadifoglyoknak. (...) Ortutay atyát kérte meg, hogy a könyvecskét juttassa el Magyarországra, és ezek az adatok hírközlés útján is jussanak el a hozzátartozókhoz.”

A brutálisan megölt három magyarországi hadifogoly, **Gösi György** (Mérgecs, 1917–1944), **Lipicki Pál** (Nagybánhegyes, 1918–1944) és **Kövesi János** (Füzesgyarmat, 1914 – 1944) tiszteletére síremléket emeltek. 1991. november 3-án került sor a síremlék felavatására.

Az ungvári **Kükemezey Józsefet** (1907–1944) az NKVD tisztjei 1944. november 18-án az ungvári római katolikus templom udvaráról hurcolták el, és az NKVD-székház pincéjében bírósági ítélet nélkül kivégezték. Hóhéra **Kuruc Maruszja** partizán, börtönőr volt. A sírásó *Bandura testvérek* visszaemlékezése szerint éjszaka, jeltelen sírban hantolták el az ungvári Kapos utcai temetőben. Szovjetellenes tevékenységgel gyanúsították, mivel a Magyar Élet Pártjának tagja, a szervezet Ung vármegyei és Ungvár városi központi titkára volt. Civilben kereskedő volt, becsületes, segítőkész emberként tisztelték a városban.¹²

Legeza Pétert (1912–1946), a felsőkalocsai (Negrovec) görögkatolikus parochust 1946. november 24-én, egy hideg téli éjszakán haldokló beteg szentséggel való ellátására hívták. Elment, de soha nem tért vissza, a sziklás folyó partján találtak rá másnap. A hívek nagyszámú részvételével temették el Felsőkalocsán.

¹² Adatközlő a fia, Kükemezey Árpád: SZEpb-archívum, Kükemezey Árpád adatközlése, Ungvár, 2007. május 11.

Orosz Péter (1917–1953) bilkei görögkatolikus parochust, titokban felszentelt püspököt 1949-ben hivatásától eltiltották, de titkon tovább tevékenykedett. 1953 elején a KGB ungvári nyomozói letartóztatták, kihallgatták, aztán Sztálin halála után szabadon bocsátották. Néhány hét múltán az Ilosvai járásban újra kezdeményezték elfogatását. 1953. augusztus 23-án Magyarokmányát környékén felismerték, és a szolgálatos rendőr letartóztatta. Augusztus 27-én gyalog indították útnak, de Alsókaraszló közelében egy út menti keresztnél a halálosan kimerült 36 éves atya letérdelt, hogy imádkozzon. Nem törődött **V. Pósik** rendőr fenyegetőzésével, aki három méter távolságból lelőtte. Holttestét az ilosvai halottasházba szállították, majd a hívek kizárásával a Kamjanka-Buzka melletti mezőn titokban eltemették. Sírjának helye azonban hamarosan ismertté vált, ezért testét exhumálták, s a helyi rendőrfőnök garázsának padlója alá ásták el. Gyilkosa büntetlen maradt, mivel ügyét 39 év után elévültnek nyilvánították.¹³

Közel negyvenéves hallgatás után, 1992. július 28-án találták meg a testét, és augusztus 28-án temették el Bilkén. A hálás hívek egy kis kápolnát építettek a templom mellé, ahol annak idején a mártír pap szolgált. A kápolnában oltárra emeték, üveglap alá helyezték Orosz Péter püspök földi maradványait.¹⁴

Orosz Péter püspök. Emléktáblája Biriben. A szerző gyűjtése.

¹³ Puskás László: *Ilyeneké Isten országa. Isten szolgája Orosz Péter (1917–1953) titokban felszentelt püspök élete és vértanúsága*; Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2010.

¹⁴ Fodorné Orosz Erzsébet: *Isten embere. A titokban püspökké szentelt Orosz Péter atya emlékére*. http://hromada.hu/2013/nom_122/vallas/szentember.html

2003-ban **Sasik Milánnak**, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspökének kezdeményezésére elkezdődött **Orosz Péter** mártír püspök boldoggá avatásának eljárása. 2012. augusztus 12-én Biriben, **Orosz Péter** szülőfalujában márványtáblát avattak emlékére.

11.3. LETARTÓZTATÁS IDEJÉN, KIHALLGATÁS KÖZBEN HALTAK MEG

Az ungvári **Földesi Gyula** (1875–1947?) nyomdatulajdonos, könyv- és lapkiadó, politikus, Ungvár törvényhatósági jogú város ruszin képviselője a Magyar Országgyűlésben. A 71 éves képviselőt az NKVD 1944 őszén Ungváron kollaboráció vádjával letartóztatta, majd a Perecsenyben felállított hadifogoly-gyűjtőtáborba hurcolták, innen az NKVD sztarij szambori (ma Szambir) börtönbe vitték, itt halt meg kihallgatás közben.¹⁵

Földesi Gyula. Emlékkereszt a Szolyvai Emlékparkban. A szerző gyűjtése.

Nevét felvésték a Szolyvai Emlékparkban 2016. december 7-én felavatott, a magyar felsőházi tagok és képviselők vértanúságát megörökítő emlékkeresztre.

A batári születésű **Kövér Sándor** (1900) ruszin, középfokú végzettségű, pártunkívüli ungvári lakost, a Peremoga artel könyvelőjét szovjetellenes tevékenység vádjával letartóztatták, 1949. március 28-án vizsgálati fogságban meghalt.¹⁶

¹⁵ Forrás: SZEpB-archívum, Kovács Zoltánné Sereghy Judit 2005. április 4-én Ausztráliából küldött levelében jelezte, hogy a nagyapját tiszteli Földesi Gyulában, és kevés információval rendelkeznek haláláról.

¹⁶ RIZO, I. 2003. 364.

Az ukranofil mozgalom kimagasló alakja, **dr. Volosin Ágoston/Av-gusztin Ivanovics Volosin** (1874–1946) görögkatolikus teológiai tanár 1938–1939-ben az autonóm Kárpátalja miniszterelnöke volt. 1939. március 15-én pár óráig Karpatszka Ukrajina államelnöke. Prágába emigrált, ahol az ukrán szabadegyetemen oktatott. 1945 májusában a szovjet SZMERS letartóztatta és Moszkvába hurcolta. A moszkvai (Lefortovo, Lubjanka, Butirka) börtönben kihallgatás közben halt meg 1946. július 19-én. Végso nyughelye ismeretlen.¹⁷

dr. Volosin Ágoston. Szobra Ungváron. A szerző gyűjtése.

Karbovanec Mihály ungvári értelmiségi, az 1946-ban alakult Ragyanszka Skola tankönyvkiadó első igazgatója és **Mikita Sándor**, Ungvár egyik volt előljárója az NKVD zaklatása, letartóztatása elől önkéntes halálba menekült.¹⁸

Gecse Endre (1907–1959) gálócsi, majd huszti református lelkész 1956-os igazgatásért 1958. december 2-án tartóztatták le Huszton, de csak az ungvári börtönig jutott el. Az 52 éves tiszteletest 1959. január 7-én vallatás közben agyonverték a KGB székházának pincéjében. Többek között azzal vádolták, hogy szovjetellenes tartalmú könyveket adott át a Gálócsi Politizáló Csoportnak (**Pasztellák István, Perduk Tibor, Molnár László** diákoknak). Özvegyének címünkre küldött leveléből idézünk: „*Gálóc után Huszton 1958. december 2-ig működött, mint lelkész. Innen az állami*

¹⁷ RIZO, I. 2003. 237.

¹⁸ Botlik–Dupka: *Ez hát a hon...* 1990. <https://kmml.org.ua/uploads/attachments/books/books-pdf/Ez-hat-a-hon.pdf>

hatóságok koholt vádak alapján elvitték. Akkor láttam utoljára élve hűséges hitvesemet. 1959. jan. 7-én láttam viszont holtan. Elvittek a temetőbe a hatósági emberek, de lelkészt nem engedtek hívni. Őt, aki számtalan ember felett mondott beszédet és imát, ima nélkül hantolták el. Meghalt egy igaz magyar és isten igéjének hűséges hirdetője. Itt maradtam egyedül, keserűséggel a szívemben. A háromszori házkutatás, és ami utána következett, úgy megviselt, hogy idegösszeomlást kaptam... ”¹⁹.

*Gecse Endre gálócsi emléktáblája; emlékkönyve; sírhelye Gálocsban.
A szerző gyűjtése.*

Gecse Endre hamvait 1992. október 24-én az ungvári Kapos utcai temetőből szülőfalujába, Gálocsba vitték, és ott helyezték örök nyugalomra. Lelkipásztori tevékenységének emlékét a huszti, majd a gálócsi templom falán feliratos fekete gránittáblán örökítették meg. 2006. október 23-án a községháza falán emléktáblát helyeztek el a gálócsi politizáló csoport tagjai és a mártír lelkész tiszteletére, azóta a tiszteletes sírhelye és az emléktábla az 1956-os eseményekre való megemlékezések színhelye.²⁰

Folytatása következik

¹⁹ SZEpb-archívum, Gecse Endréné adatközlő levele, K. Vojkovec (Szlovákia), 1992. június 16.

²⁰ Forrás: *Jó pásztor volt. Emlékkönyv Gecse Endre kárpátaljai mártír tiszteletes emlékére.* Felelős szerkesztő: Gortvay Erzsébet. Intermix Kiadó, 2003. <http://mek.niif.hu/23600/23652/23652.pdf>